

ELEMENTE SÂRBE ÎN SUBDIALECTUL ȘI LITERATURA DIN BANAT

Virginia POPOVIĆ,

asistent universitar, masterandă,
Universitatea din Novi Sad, Serbia

Rezumat

Mai mulți factori au contribuit la apropierea lingvistică a celor două popoare – cel sârb și cel român. E vorba, mai întâi de toate, de vecinătatea geografică, istorică și culturală a acestor popoare. Această apropiere și explică interferențele dialectale ale limbilor sârbă și română.

Literatura din Banat cunoaște o dezvoltare specifică și intră relativ târziu în literatura română. După părerea mai multor cercetători, literatura din Banat cunoaște trei nume mari: Ion Popovici Bănățeanul, Victor Vlad Delamarina și Cassian R. Munteanu. În operele acestor scriitori, se întrebunțează multe elemente de origine sârbă, care se întâlnesc și în subdialectul vorbit în această regiune, apropiată teritorial de Serbia.

Sârbismele au intrat direct în subdialectul bănățean, făcând deseori drum în el și turcismelor și germanismelor.

Abstract

There are mains factors such as geographical, historical and cultural proximity and others that have contributed to the relationship of two peoples (Serbs and Romanians) from the linguistic perspective. This relationship explains the dialectal reciprocity of the languages of these peoples and that of Banat (region).

The literature of Banat (region) develops in specific conditions and penetrates too late in Romanian literature. According to some scholars, the following representatives Ion Popovici Bănățeanu, Victor Vlad Delamarina and Cassian R. Munteanu have created the literary language of Banat (region). The works of the representatives of Banat literature contain words of Serb origin.

The words of Serb origin have directly entered the language of Banat. Words of Turkish origin, as well as words of German origin have penetrated the language by means of the Serbian language.

Influența slavă asupra limbii române începe să se exercite foarte de timpuriu, încă în faza limbii române comune, și continuă după aceea până în Evul Mediu. Această influență este condiționată de o serie de factori de ordin istoric, geografic, politic și social-cultural. Datorită apropierii geografice și împrejurărilor istorice, cele două limbi ajung foarte de timpuriu în contact, încă în faza de formare a lor. Opunându-se, împreună cu celelalte popoare balcanice, forței Imperiului Otoman, sârbii și românii sunt însuflețiți de aceleași idealuri și interese care îi unesc. Este cunoscut că, după ocuparea Serbiei de către turci, în Principatele Române, dar, mai cu seamă, în Muntenia, s-au instalat cu traiul oameni de origine sârbă, printre care cărturarul Gavril Uriković, călugărul Nicodim, Atanasie Crimca, tipograful Macarie și scriitorul Grigore Țamblac. Mai târziu, în cadrul Monarhiei Habsburgice, sârbii voivodineni și românii bănățeni și ardeleni se asociază sub egida mitropoliei din Sremski Karlovci pentru a se opune catolicizării. Această situație se menține mai mult de un veac, până spre sfârșitul secolului al XIX-lea, iar la 1864, cele două biserici se separă. Până în acest an, aceste biserici trăiesc în comunitate ierarhică, ceea ce se resfrânge și asupra lexicului, legat de cultul religios și nu numai.

Unul dintre primii cercetători care s-a ocupat de problema unităților de origine sârbă în limba română a fost scriitorul sârb Jovan Sterija Popović care, pe lângă alte limbi străine, cunoștea și limba română¹. Ca răspuns la exagerările comise de latiniști, care subapreciau rolul elementelor slave în limba română, Jovan Sterija Popović scrie, la 1826, articolul „Šta Vlasi o Serbljima misle” [„Ce gândesc vlahii despre sârbi” – V.P.], iar, mai târziu, un articol mai amplu cu titlul „Reči srpskoslavenske u vlaškom jeziku” [„Cuvinte de origine slavă/sârbă în limba valahă” – V.P.]. În aceste lucrări, autorul susține primul că, în limba română literară, elementele slave sunt de neînlocuit și aduce multe exemple în acest sens. Mai târziu, afirmația este acceptată în unanimitate de toți cercetătorii de limbă română. În baza „Lexiconului de la Buda” și propriilor cunoștințe de limbă română, Jovan Sterija Popović întocmește o listă de 1062 de unități de origine slavă, prezente, după părerea lui, în limba română. Cercetătorul afirmă că, în limba română, elementele slave sunt foarte vechi.

De elementele slave în limba română se ocupă, dar cu mai multă competență decât Jovan Sterija Popović, și filologul Franz Miklosich, care, în anul 1861, scrie cartea „Die slavischen Elemente im Rumunischen”, în care expune ideea existenței împrumutului slav în română.

¹Flora, 1968, p. 235.

Astăzi, toți cercetătorii de limbă română acceptă ideea că împrumuturile slave sunt prezente în limba română și aceasta în toate domeniile. Se afirmă că limba română posedă circa 2955 de cuvinte de bază de origine slavă, care, la rândul lor, au dat naștere la 4214 de derivate². Din acest număr impunător, doar 191 de unități ar fi de origine sârbă și 133 – de origine croată, susține O. Densușianu³. După I. A. Candrea⁴ însă, în limba română contemporană ar fi chiar 1170 de unități de origine sârbă, dintre care multe în dialecte și subdialecte. După cum o confirmă și alți savanți, cele mai numeroase unități de origine sârbă se întâlnesc în graiurile bănățene și nu în limba literară română, ceea ce este și firesc, având în vedere traiul în comun a sârbilor și românilor în Banat. Conviețuind timp de mai multe secole pe teritoriul bănățean, graiurile reprezentanților celor două popoare s-au influențat și întrepătruns. Confirmarea acestui fapt o putem găsi încă în lucrarea „Palia de la Orăștie⁵, apărută în 1582 și redactată în graiurile bănățene de sud-est, și lucrarea „Dictionarium valachico-latinum”, apărută în sec. al XVII-lea.

Subdialectul bănățean a fost studiat de-a lungul timpului de mulți învățați, printre care Emil Picot⁶, folcloristul Enea Hodoș, B.P. Hașdeu⁷, Gustav Weigand⁸, I.A. Candrea, Radu Flora⁹ ș.a. După apariția „Atlasului Lingvistic al României” (A.L.R.), s-a redactat și un atlas lingvistic regional, din seria „Noul atlas lingvistic pe regiuni”¹⁰. Acesta din urmă cuprinde și „Harta lingvistică din Banat”, care înregistrează sârbisme în sud-vestul teritoriului dacoromân, în județele Timiș, Caraș-Severin, sudul județului Hunedoara (nordul face parte din aria crișeană), sudul județului Arad, până la Mureș (nordul este în aria crișeană), precum și în provincia autonomă Voivodina (Banatul Sârbesc) (în spațiul cuprins între Morava și Timoc, în patru județe: Craina, Timoc, Morava și Pojarevac din nord-estul Serbiei). Până la Pacea de la Versailles și Trianon (1919-1920), teritoriul din provincia Voivodina se afla într-o singură regiune, împreună cu cealaltă parte a Banatului, avea populația majoritar românească și făcea parte din Austro-Ungaria. După primul război mondial, dezmembrarea Imperiului Austro-Ungar și fixarea granițelor statelor moderne din Balcani, teritoriul de peste Dunăre a rămas în afara granițelor României. Astăzi, graiurile românești din Banatul sârbesc cunosc o puternică influență sârbească și o îndepărtare de la normele literare ale limbii române¹¹.

Dintre compartimentele limbii, influența limbii sârbe asupra limbii române se răsfrânge, în primul rând, asupra foneticii și lexicului, iar, mai puțin, asupra morfologiei și sintaxei. Astfel, una dintre caracteristicile de bază ale subdialectului bănățean, palatalizarea consoanelor, este pusă, în mare măsură, pe seama influenței limbii sârbe. Iotul în unitatea *jakna* (*jachetă*) (sârb. *jakna*), deși este o tendință generală a limbii române, în graiurile bănățene, se prezintă ca un fenomen independent și denotă o influență nemijlocită a limbii sârbe. După Emil Petrovici¹², în subdialectul bănățean, prin influență sârbească, au intrat unitățile: *uică* (nene), sârb. *ujka*, *čika*; *golumb*, *golâmb* (porumbel), sâr. *golub*; *mereu*, *mirieu*, *mirieuaș* „lent, încet” și *a pișcura* „a ciupi”. Romulus Todoran¹³ adăuga la acestea și unitățile *iorgan* (plapumă), sârb. *jorgan*; *căsap* (măcelar),

²*ibidem*, p. 261.

³Densușianu, *apud* Gămulescu, 1971, p. 43.

⁴care a încercat să întocmească un „Atlas lingvistic al Banatului”, rămas însă nepublicat din cauza pierderii unor date, dar ale cărui concluzii se găsesc în articolul său „Constatări în domeniul dialectologiei” [Candrea, 1923], la care și facem referință aici.

⁵E vorba de o traducere a „Vechiului Testament”, făcută de Șerban, fiul Coresi.

⁶Consulul francez la Timișoara, oraș care se afla atunci în Austro-Ungaria.

⁷În lucrarea „Magnum Etymologicum Romaniae”, articolul „Banat”.

⁸Autorul primului „Atlas lingvistic al limbii române”, WLAD, Leipzig, 1909.

⁹Autorul lucrării „Rumunski banatski govori u svetlu lingvističke geografije”, 1971, însoțită de 44 de hărți.

¹⁰„Noul atlas lingvistic pe regiuni”, Banat, I, 1980 (hărți de la 1-156), II 1997 (h. 156-401), elaborat de un colectiv format din Petru Neiescu, Eugen Belteky, Ion Faiciuc și Nicolae Mocanu.

¹¹Există, mai ales după 1989, numeroase asociații culturale care se străduiesc să facă o mai mare apropiere a Banatului sârbesc de cultura și civilizația românească.

¹²*apud* Gămulescu, 1971, p. 34.

¹³*ibidem*.

sârb. *kasap*; *farbă* (vopsea), sârb. *farba*; *piparcă* (ardei), sârb. *paprika*. Tot în Banat, se mai întâlnesc și *cotarâță*, *cotăriță* (coș), sârb. *kotarica*; *iorgovan* (floare de liliac), sârb. *jorgovan*; *tișlăr* (tâmplar), sârb. *tișler*; *credenț* (dulap), sârb. *kredenac*, *găigană*, *căigană* (omletă), sârb. *kajgana*; *goșt* (musafir), sârb. *gost*, *blagă* (bogăție), sârb. *blago*; *covaci* (fierar), sârb. *kovac*.

Pe lângă elementele lexicale sârbe, în graiurile bănățene, mai întâlnim numeroase turcisme, apoi elemente de origine maghiară și germană. Se consideră că toate aceste unități au pătruns în română din sârbă. Aici, se numără, de exemplu, turcismele *baș*, *bunar* „puț“, *găigană*, *zăitin* „ulei“¹⁴; unitatea maghiară *șăgârt* „cumnat“ și germanismele *farbă*, *șnaidăr*, *tișlăr*, *paor* (< *Bauer*), *răipielț*, *fruștuc*, *credenț*, *piglais* „fier de călcat“, *a dinstui* „a fierbe mâncarea înăbușit, la foc mic“, *șpais* „cămară“, *șupă* „șopron“. După cum o demonstrează o serie de cercetări în domeniu, cele mai vechi și mai frecvente sunt, în acest caz, împrumuturile din turcă (indirect, prin limba sârbă), dat fiind că turcii au stăpânit aceste meleaguri aproape 200 de ani și limba turcă a influențat, mai cu seamă, limba sârbă. Influența maghiară asupra limbii sârbe și, respectiv, asupra celei române, este mai slabă.

Literatura bănățeană se încadrează târziu și greu în literatura română. Această situație este motivată de faptul că, după Unire, centrul cultural bănățean devine Timișoara, destul de înstrăinată de vechile centre culturale, Lugojul și Oravița. Abia mai târziu, Banatul este ajutat în mod evident de capitală, datorită cărui fapt scriitorii bănățeni părăsesc pozițiile patriotismului local și se încadrează în marea familie a literaturii române.

I. Suciuc împarte evoluția literaturii bănățene în câteva epoci principale: Epoca vechei literaturii bănățene (1582-1700), Renașterea (1808—1850), Epigonii, Creatorii (cu Gheorghe Bacu și cu lucrarea acestuia „Doina lui Lucaciuc”) și Istoriografia, în care I. Suciuc se include și pe sine¹⁵. Limba literară bănățeană este însă creată de trei reprezentanți ai săi: Ion Popovici Bănățeanul, Victor Vlad Delamarina și Cassian R. Munteanu, dintre care niciunul nu a ajuns până la vârsta de 30 de ani, neputându-se, astfel, realiza pe deplin în literatură. Ceea ce s-a scris pe aceste meleaguri înaintea acestei perioade nu s-a făcut într-o limbă literară propriu-zisă, deoarece, după cum scrie Victor Vlad Delamarina într-o scrisoare către un prieten, „obiceiurile și viața meseriașilor nu pot fi descrise decât în limba pe care o vorbeau aceștia”¹⁶. Autorul a crescut printre ei și a auzit, pe la târguri, graiul lor autentic, pe care, mai târziu, îl redă în nuvelele și schițele sale, care au un pronunțat caracter autobiografic.

Și în lucrările în proză ale lui Ion Popovici Bănățeanul, întâlnim unități ale subdialectului bănățean, care sunt de origine sârbă: *bură*=ceață, sârb. *bura*; *lorn*=frânt, sârb. *lomiti* (a frânge); *vadră*=găleată, sârb. *vedro*; *a se răzni*=a se separa, sârb. *razno* (diferit); *a opăci*=a împiedica, sârb. *opăciti* (a se corupe). Numele personajelor din proza acestui scriitor denotă că sârbii și românii trăiau și munceau împreună. Astfel, pe unul dintre ucenicii maistorului Dinu îl cheamă Ioja, pe un alt opincar – Burencea, iar pe altul - Costa. Prietenii măistoriței Veta sunt sârbi din Timișoara, domnul și doamna Naraschievici. Pe văduva din schița „După un an de jale” o cheama Lenca, deci, poartă un nume slav. În schița de factură romantică „D-ale tineretelor”, elementele lexicale sârbe, prezente în celelalte lucrări în proză, lipsesc cu desăvârșire. De asemenea, în puținele poezii pe care ni le-a lăsat Ion Popovici Bănățeanul, influența limbii sârbe este aproape absentă. Faptul este întrucâtva explicabil, dat fiind că, în lirica poetului, se simte o puternică influență eminesciană.

Pe lângă unitățile de subdialect bănățean, în lucrările lui Ion Popovici Bănățeanul, se întâlnesc și unități deja canonizate de limba română, unități care provin din limba sârbă: *nărav* = *narav*; *obraz*e (e vorba de opinii); *năimitor* (lucrător angajat cu ziua) etc. De rând cu acestea, se întâlnesc și turcisme cu „amprentă” sârbă: *zănat*, *ortăcit* (întovărășit), *șăgârt* (ucenic), *răchie* etc., maghiarisme păstrate intact (*grofiță*, *crețari*, *șatră* etc.) sau transformate parțial: *chinez* (primar), magh. *kenez*; *îmburda* (a răsturna), magh. *borda*; germanisme: *birt*, *măistoriță*. În bună parte, aceste unități pot fi întâlnite și în lucrările lui Cassian R. Munteanu.

¹⁴După unele aprecieri, 1/5 din cuvintele sârbe, împrumutate de graiurile românești din Banat sunt de origine turcească [Gămulescu, 1971, p. 125].

¹⁵Suciuc, 1940.

¹⁶Bănățeanu, 1942.

În limba pe care o vorbesc meseriașii lui Ion Popovici Bănățeanul, întâlnim și o serie de calcuri lingvistice din sârbă. Birtașul îi urează lui Sandu *noapte ușoară*, în sârbă, *laku noć*. *Cartea de botez*, cartea de cătănie despre care se vorbește la acest scriitor, ar putea veni de la sârbescul *knjižica*. Lui Sandu i se spune: „Îți dăm drumul din lucru”, iar, în sârbă, avem *otpustiti (nekoga) sa posla*.

În jurul poeziei lui Victor Vlad Delamarina, s-au purtat discuții, dacă aceasta poate fi considerată sau nu poezie dialectală. Puținii cercetători care s-au aplecat asupra moșteniri poetice ale lui V.V. Delamarina, consideră că el nu este un poet dialectal¹⁷. Este adevărat că V.V. Delamarina își scrie cele mai multe poezii în grai bănățean, însă lexicul regional, întrebuițat de el, nu prezintă greutate pentru înțelegerea conținutului. Caracterul dialectal¹⁸ al poeziilor sale se manifestă, mai cu seamă, în fonetisme bănățene, dintre care cel mai caracteristic este palatalizarea. Pentru a reda imaginea clară a modului în care vorbesc lugojenii, poetul transcrie graiul bănățean cu unele fonetisme speciale și încearcă, astfel, să îmbogățească limba literară cu elemente din graiul local¹⁹.

Și la Victor Vlad Delamarina, întâlnim o serie de:

- 1) sârbisme (*opreg*, sârb. *opreg*; *vrăbece*, sârb. *vrabac*; *sucnă* (fustă), sârb. *sukno*; *a zgodi* (a nimeri), sârb. *zgoditi*; *a se sfîdi*, sârb. *svadati se*; *a duce în cârca*, sârb. *nositi na krke*; *cinie gogie*, sârb. *ma ko(god)*; *zăbunit*, (zăpăcit), sârb. *zabunjen*; *a pupi* (a inflori), sârb. *pupoljak* (boboc de floare); *ciurcă*, de la *curcă*, sârb. *ćurka*);
- 2) slavisme (*fîlos*, slav. *hvaliti se* (a se lăuda); *vlădică*, slav. *vladika*);
- 3) turcisme (*baș* (chiar), *astară* (deseară), *îndesară* (spre seară), *amânat* (târziu), *taman*, cât și unele pe care le-am văzut la Ion Popovici Bănățeanul: *zănăt*, *ortac*, *răchie*), ultimele pătrunse prin filiera sârbă,
- 4) și maghiarisme (*crețar*, *larmă*).

Cei trei scriitori bănățeni de vază, Ion Popovici Bănățeanul, Victor Vlad Delamarina și Cassian R. Munteanu, au scris într-o limbă autentică pentru mediul în care au trăit, cautând să redea în mod cât mai fidel culoarea locală a acestui mediu. Sârbismele și elementele, provenite din alte limbi, aparținând popoarelor care au conviețuit pe meleagurile Banatului, sunt inerente în literatura creată pe acest teritoriu.

Cele mai multe dintre sârbisme și turcisme, intrate în graiul bănățean prin filiera sârbă, au dubletele lor în limba română literară, dar se păstrează încă și astăzi în subdialectul bănățean, precum și în graiurile românești din Banatul Sârbesc.

Referințe bibliografice

- BĂNĂȚEANU, Tancred. *Poezia dialectală și Victor Vlad Delamarina* //Revista Fundațiilor. Nr. 8. București, 1942. P. 15 [=Bănățeanu, 1942].
- CANDREA, I.A. *Constatări în domeniul dialectologiei* //Grai și suflet, 1923.
- FLORA, Radu. *Relatiile sârbo-române. Noi contribuții*. Pančevo: Libertatea [=Flora, 1968].
- GĂMULESCU, Dorin. *Contribuții la studierea influenței limbii sârbo-croate asupra limbii române (Cu privire la turcisme în Banat)*. Pančevo: Actele Simpozionului dedicat relațiilor sârbo(iugoslavo)-române [=Gămulescu, 1971].
- MAGDU, Lia. *Sârbismele în operele lui Ion Popovici Bănățeanul și Victor Vlad Delamarina*. Pančevo-Zrenjanin: Societatea de Limba Română din P.S.A. Voivodina [=Magdu, 1977].
- SUCIU, I. D. *Literatura bănățeană până la Unire*. Timișoara: Editura regionalei „Astra” [=Suciu, 1940].
- TRÂPCEA, Theodor. *Cuvinte sârbești în subdialectul bănățean și importanța lor*. III. Timișoara: Scrisul Bănățean, martie, p. 75 [=Trâpcea, 1963].
- VINTILESCU, Virgil. *Victor Vlad Delamarina*. Sfatul popular al regiunii Banat. Timișoara: Casa regională a creației populare. P. 137 [=Vintilescu, 1967].

¹⁷Bănățeanu, 1942, p. 15.

¹⁸Scriitorii care au urmat după el, abuzează de elementele regionale, acestea constituind un scop în sine. Dintre urmași, numai Miu Lerca și Gheorgh Gârda dau lucrări de valoare.

¹⁹Vintilescu, 1967, p. 137.